

Isten léte demonstrációjának egyetlen lehetséges bizonyítási alapjáról

Első fejezet

BENNE MEGADJUK AZ ÉRVET, AMELLYEL ISTEN LÉTEZÉSE BIZONYÍTHATÓ

Első elmélkedés

A LÉTEZÉSRŐL ÁLTALÁBAN

Az alaposság szabálya nem követeli meg minden esetben, még a legmélyebbre hatoló okfejtésben sem, hogy minden egyes előforduló fogalmat kifejtsünk vagy definiáljunk; nevezetesen akkor nem, ha [END-p119] a puszta, világos, közönséges fogalom nem vezethet félreértésekhez használatakor; ugyanúgy, ahogyan a mérés tan tudósa a legnagyobb biztonsággal föltárja a kiterjedéssel rendelkező alakzat legtitkosabb tulajdonságait és viszonyait, jóllehet eközben csakis a tér közönséges fogalmát használja, s miként még a lehető legmélyebb értelmű tudományban is elég jól értjük, és kellő biztonsággal használjuk a *képzet* szót, noha jelentése sohasem lesz meghatározás segítségével felbontható.

Ezért tehát e vizsgálódások során én magam sem merészkednék a létezés igen egyszerű és jól érthető fogalmának a fölbontására, ha nem éppen ebben az esetben okozhatna zavart és súlyos tévedéseket ennek elmulasztása. Bizonyos, hogy a világbölcsélet más részeiben aggályok nélkül használható lenne olyan kifejtetlen formában, amilyenben a közönséges használat során előfordul, kivéve az abszolút szükségszerű és az abszolút véletlen létezés kérdését, mivel ebben az esetben a szubtilis kutatás egy szerencsétlenül művi, egyébként nagyon tiszta fogalomból téves következtetéseket vont le, s ezek a világbölcsélet egyik legmagasztosabb részében nagymértékben el is terjedtek.

Ne várják tőlem, hogy a létezés formális magyarázatával kezdjem. Kívánatos lenne, hogy sohase tegyük ezt, ha bizonytalan, hogy világosan határoztuk-e meg, s bizony gyakrabban így áll a helyzet, mint gondolnánk. Úgy járok el, mint aki keresi a definíciót, és előre bebiztosítja magát azt illetően, amit a meghatározás tárgyáról bizonyosan állíthat vagy tagadhat, még ha azt nem is tudja rögtön megmondani, hogy mi is lenne annak kimerítően meghatározott fogalma. Sok minden a legnagyobb bizonyossággal elmondható az adott tárgyról már jóval azelőtt, mielőtt megkísérelnénk meghatározni, még akkor is, ha egyáltalán nem bízunk abban, hogy képesek vagyunk megadni definícióját. Kétlem, hogy bárki valaha is helyesen kifejtette

volna, mi a tér. De abban, hogy ahol van tér, ott külső vonatkozásoknak is kell lenniük, hogy a tér három dimenzióánál többel nem rendelkezhet stb., anélkül is biztos vagyok, hogy mélyebben belemennék. Legyen bármi is a vágy, mindenképp valamilyen képzeten alapul, előfeltételezi a vágyott tárgyban lelt gyönyört stb. Abból, amit a dologról minden definíció nélkül bizonyosan tudunk, gyakran teljes bizonyossággal levezethető az, ami vizsgálódásunk célját alkot- [END-p120] ja, s csak szükségtelen problémákat okoz magának, aki egészen a definícióig merészkedik. A módszerhajhászás, a jól kiépített úton biztosan előrehaladó matematikus utánzása a metafizika ingoványos talaján már számos olyan téves lépést okozott, amelyekkel állandóan számolunk, s mégis kevés a remény arra, hogy ez figyelmeztetésül szolgál számunkra, és óvatosabbak leszünk. Egyedül ez a módszer az, amelytől bizonyos olyan eredményeket reméltem, amelyeket másoknál hiába kerestem – hiszen ami azt a hízogő elképzelést illeti, mellyel az ember önmagának kedveskedik, hogy tudniillik élesebb elmével másoknál jobban ráhibáz a dolgokra: nagyon is jól tudjuk, hogy mindig így beszélt mindenki, aki bennünket mások tévedései helyett a maga tévedései számára kívánt megnyerni.

1. A létezés semmiképpen sem valamely dolog predikátuma vagy meghatározása.

Különösnek és értelmetlennek látszik ez a tétel, pedig kétségtelenül igaz. Vegyünk valamely tetszőleges szubjektumot, mondjuk Julius Caesart. Vegyük egyszerre az összes elképzelhető predikátumát, még az időre és a helyre vonatkozókat sem kihagyva, s azonnal látjuk, hogy mindezekkel a meghatározásokkal lehet, hogy létezik, és az is lehet, hogy nem létezik. Az a lény, amely e világnak és benne e hősnek létezését adta, kivétel nélkül felismerhette mindezeket a predikátumokat, mégis tekinthette őt pusztán lehetséges dolognak, amely az ő elhatározása nélkül nem létezik. Ki vitathatja, hogy dolgok milliói, amelyek valójában nem léteznek, minden predikátum szerint, amit csak tartalmaznának, ha léteznének, merőben lehetségesek; hogy ama képzeten, melyet a legfőbb lény alakít ki róluk, egyetlen meghatározás sem hiányzik, még ha a létezés nincs is köztük, hiszen a legfőbb lény csak lehetséges dolgokként ismeri fel őket. Azért nem eshet tehát meg, hogy ha léteznének, egy predikátummal többet tartalmaznának, mert ha egy dolog lehetséges, teljes meghatározásából egyetlen predikátum sem hiányozhat. S ha Istennek úgy tetszett volna, hogy a dolgok más sorát hozza létre, másik világot teremtsen, akkor az ugyanazokkal a meghatározásokkal létezne, s nem többel, [END-p121] mint amelyeket Isten mégiscsak felismer benne, még ha e világ pusztán lehetséges világ is.

Mindazonáltal a létezés kifejezést használjuk predikátumként, s ezt bízást tehetjük a

tévedéstől való aggodás nélkül mindaddig, amíg nem határozzuk el, hogy a létezést pusztán lehetséges fogalmakból vezetjük le – márpedig gyakran teszünk így, ha az abszolút szükségszerű létezést akarjuk bizonyítani. Hiszen akkor hiába kutatunk egy ilyesfajta lehetséges lény predikátumai között, a létezést ott bizonyosan nem találjuk meg. Az olyan esetekben pedig, amikor a létezés a közönséges szóhasználatban predikátumként fordul elő, akkor nem annyira magának a dolognak a predikátuma, hanem sokkal inkább a dologról alkotott gondolaté. Példának okáért a narvált megilleti a létezés, az unikornist nem. Ez csak azt akarja jelenteni, hogy a narvál képzeletbeli tapasztalati fogalom, vagyis egy létező dolog képzeletbeli. Ezért egy ilyesfajta dolog létezésére vonatkozó kijelentés helyességét megmutatandó, nem a szubjektum fogalmában kutakodunk, mert ott csak a lehetőség predikátumait találhatjuk, hanem a róla szóló ismereteink eredetében. Láttam, fogalmazunk szokásosan, vagy olyanoktól hallottunk róla, akik már látták. Nem teljesen helyes tehát, ha így fejezzük ki magunkat: a narvál létező állat, hanem fordítva kell mondanunk: egy bizonyos létező tengeri állatot olyan predikátumok jellemeznek, amelyeket együtt egy narválban gondolunk el. Nem helyes azt mondani, hogy a természetben léteznek szabályos hatszögek, hanem így kell fogalmaznunk: a természetben található bizonyos dolgokhoz – például a méhek sejtjeihez és a hegyikristályokhoz – olyan predikátumok tartoznak, amelyeket együttesen a hatszögben gondolok el. Eredetük esetlegességei miatt minden egyes emberi nyelvben vannak bizonyos kiküszöbölhetetlen pontatlanságok, s mivel a közönséges használat során mindebből semmiféle hibás értelmezés nem következhet, fáradságos és haszontalan lenne mesterségesen beavatkozni és megszorításokat tenni: e megkülönböztetéseket elegendő azon ritka esetekben megtennünk, amikor magasabb elmélkedésekről van szó. Az itt előadottakról azonban csak az alábbiak elolvasásával ítélnünk kielégítően. [END-p122]

2. A létezés valamely dolog abszolút tételezése, és ebben különbözik is ama tetszőleges predikátumtól, amelyet mint olyat mindenkor pusztán viszonyított módon tételezünk egy másik dologról.

A pozíció vagy tételezés fogalma egészen egyszerű, és megegyezik az általában vett létezés fogalmával. Nos, tételezhetünk valamit pusztán viszonyított módon, vagy helyesebben elgondolhatjuk valaminek mint jellemző jegynek valamely dologra való pusztán vonatkozását (*respectus logicus*), s így a lét, vagyis ennek a vonatkozásnak a tételezése nem más, mint az összekötő fogalom egy ítéletben. Ha nem pusztán ezt a vonatkozást, hanem a dolgot önmagában és önmagáért tételezve szemléljük, akkor ez a „van” [*Sein*] nem más, mint a

létezés [*Dasein*].

Oly egyszerű e fogalom, hogy nem mondhatunk semmit, ami jobban kifejtene, elegendő csupán amaz elővigyázatosságra inteni, hogy ne keverjük össze azokkal a viszonyokkal, amelyek a dolgok és ismerveik között állnak fenn.

Ha fölismerjük, hogy összes ismeretünk végső soron mégis felbonthatatlan fogalmakban végződik, akkor azt is megértjük, hogy van közöttük néhány csaknem felbonthatatlan; olyan fogalmak ezek, amelyeknél az ismervek csupán épphogy világosabbak és egyszerűbbek, mint a dolog maga. Ez az eset akkor is, amikor a létezését igyekszünk definiálni. Készséggel elismerem, hogy a meghatározás segítségével csak igen kis mértékben válik világossá a meghatározandó fogalma. Csakhogy a tárgy természete – értelmünk képességeit figyelembe véve – nem is teszi lehetővé a világosság nagyobb fokát.

Ha azt mondom, Isten mindenható, akkor csak ezt az Isten és a mindenhatóság közötti logikai kapcsolatot gondolom el, hisz a „mindenható” csak „Isten” egy ismerve. Többet itt nem tételezek. Hogy van-e Isten, azaz abszolút módon van-e tételezve, avagy létezik-e, azt egyáltalán nem tartalmazza e kapcsolat. Ezért eme létezését még a képtelen dolgok között fennálló kapcsolatok esetében is helyesen használjuk. Példának okáért: Spinoza Istene szüntelen változásoknak van kitéve.

Ha elképzelem, hogy Isten egy lehetséges világról kimondja mindenható *legyenjét*, akkor nem ad új meghatározást az elméjében elképzelt egész számára, egyetlen új predikátumot sem tesz hozzá, hanem a dolgoknak ezt a rendjét, melyben korábban minden csak [END-p123] viszonyított módon volt tételezve erre az egészre, most minden predikátummal, teljességgel abszolút módon tételezi. A predikátumok és a szubjektumaik közötti vonatkozások sohasem valami létezőt jelölnek, hiszen a szubjektumot akkor már létezőként kellene előfeltételeznünk. Isten mindenható: ha megérti, miként használom Isten fogalmát, ennek igaz mondatnak kell maradnia annak ítéletében is, aki Isten létét nem ismeri el. Létezésének egyedül közvetlenül ahhoz a módhoz kell tartoznia, ahogyan a fogalmát tételezzük, hiszen magukban a predikátumokban nem fogunk rálelni. S ha nem előtételezzük létezőként a szubjektumot, akkor az adott predikátum esetében meghatározatlan marad, hogy valamely létező vagy pusztán lehetséges szubjektumhoz tartozik-e. Ezért a lét maga nem lehet predikátum. Ha azt mondom, Isten létező dolog, akkor úgy tűnik, mintha egy predikátum és a szubjektuma közti viszonyt fejezném ki. Azonban pontatlanság is rejlik ebben a kifejezésben. Ha pontosan akarnánk fogalmazni, akkor ezt kellene mondanunk: valami, ami létezik, Isten – azaz egy létező dolgot megilletnek azok a predikátumok, amelyeket együttevén az Isten kifejezéssel jelölünk. E predikátumokat a viszonyított módon tételezzük a szubjektumra, maga a dolog

azonban minden predikátummal együtt egyszerűen tételeztetett.

Attól tartok, hogy érthetlenné válok, ha túlságosan terjengősen magyarázom ezt az ily egyszerű gondolatot. Attól is tarthatnék, hogy megsértem azok érzékenységét, akik elsősorban a szárazság miatt panaszkodnak. Azonban anélkül, hogy e szemrehányást lebecsülném, most mégis az engedelmükért kell folyamodnom. Ugyanis noha éppoly kevésbé ízlésem szerint való mindazok túlfinomult bölcsessége, akik biztos és használható fogalmakat logikai boszorkánykonyhájukban addig forralnak, párolnak és finomítanak, amíg azok gőzzé válván és sókká párolódván elillannak, mint mindenki másnak, ám olyan természetű a rám váró vizsgálódások tárgya, hogy vagy eleve teljesen fel kell adnunk, hogy valaha is demonstratív bizonyosságot szerezhettünk róla, vagy pedig el kell viselnünk a tárggyal kapcsolatos fogalmaknak ezt az atomjaira történő felbontását. [END-p124]

3. Állíthatom-e, hogy a létezésben több rejlik, mint a pusztá lehetőségben?

E kérdés megválaszolása előtt előrebozsátom, hogy meg kell különböztetnünk, mit tételezünk, és miként tételezzük azt. Ami az előbbit illeti: egy valóságos dologban nem tételezünk többet, mint egy pusztán lehetségesben; a valóságos meghatározásai és predikátumai ugyanis annak pusztá lehetőségében is föllelhetők, ám – ami az utóbbit illeti – a valóságosság által kétségtelenül több tételeztetik. Ha azt kérdezem, hogyan van tételezve mindez, ha pusztá lehetőségről van szó, akkor észreveszem, hogy csak viszonyított módon történik a tételezés magát a dolgot illetően. Vagyis ha van egy háromszög, akkor van három oldal, közbezárt tér, három szög stb.; avagy helyesebben e meghatározások és az olyasvalami közötti vonatkozások, mint a háromszög, pusztán tételezettek, ám ha a háromszög létezik, akkor mindez abszolút módon tételeztetik, azaz ekkor magát a dolgot tételezzük mindezekkel a viszonyokkal együtt, tehát többet tételezünk. Mindent összefoglalva, ami egy ilyen szubtilis elképzelés esetén a tévedések elkerüléséhez csak szükséges, azt mondhatom, hogy egy létezőben semmivel sem tételeztetik több, mint egy pusztán lehetségesben (hiszen akkor beszélünk ugyanannak a predikátumairól), mindazonáltal valami létező által több tételeztetik, mint egy pusztán lehetséges által, hiszen az előbbi magának a dolognak az abszolút tételezését érinti. Sőt a pusztá lehetőségben nem a dolog maga rejlik, hanem valaminek a valami másra való vonatkozása van tételezve benne az ellentmondás tétele szerint, és továbbra is érvényes, hogy a létezés tulajdonképpen egyáltalán nem valamely dolog predikátuma. Noha egyáltalán nem áll szándékomban bárkivel is vitába szállni, s véleményem szerint ha egy szerző előítéletektől mentesen elolvasta mások gondolatait, s továbbgondolva elsajátította őket,

akkor a saját új és eltérő tantételei feletti ítélkezést egészen biztosan rábízhatja az olvasóra, néhány megjegyzéssel azonban mégis szeretném erre őt rávezetni.

A létezés wolffi meghatározása,¹ amely szerint az a lehetőség [END-p125] kiegészítése, nyilvánvalóan nagyon homályos. Ha nem tudjuk már előre, mit gondolhatunk a valamely dologban rejlő lehetőségről, e meghatározás segítségével nem is fogjuk megtudni. Baumgarten a teljes belső meghatározást (amennyiben az tudniillik azt egészíti ki, amit a lényegben rejlő vagy abból következő predikátumok meghatározatlanul hagytak) ama többletként mutatja be, mellyel a létezés rendelkezik, szemben a pusztán lehetőséggel² – láttuk már azonban, hogy ha egy dologgal az összes elgondolható predikátuma összekapcsolódik is, még sincs semmi különbség közte és egy pusztán lehetséges dolog között. Súlyos tévedéseket okozhat továbbá, ha szó szerint vesszük, az a tétel, hogy ha valamely lehetséges dolgot mint olyant vizsgálunk, akkor az számos predikátum tekintetében meghatározatlan marad. Hiszen ez lehetetlen annak a szabálynak az értelmében, mely kizárja, hogy két ellentmondóan szembeállított predikátum között legyen valamely köztes; ennél fogva lehetetlen példának okáért az olyan ember, akinek ne lenne bizonyos termete, ne lenne bizonyos idő, életkor, hely stb. összekapcsolható vele. Inkább ebben az értelemben kell vennünk a tételt: a valamely dologban együttesen elgondolt predikátumok számos másikat még egyáltalán nem határoznak meg: például azzal, amit egy ember mint olyan fogalmában együttvéve elgondolunk, az életkor, hely stb. különös ismervének tekintetében még semmit sem állapítottunk meg. De ezt a fajta meghatározatlanságot egy létező dolognál éppúgy föllelhetjük, mint egy pusztán lehetségesnél, amiért is alkalmatlan e kettő megkülönböztetésére. A hírneves Crusius a *valaholt* és a *valamikort* a létezés csalhatatlan meghatározásainak tartja. Azonban anélkül, hogy belemennék annak a tételnek a vizsgálatába, mely szerint mindennek, ami van, valahol és valamikor kell lennie, megállapítható, hogy e predikátumok még mindig érvényesek a pusztán lehetséges dolgokra is. Hiszen így létezhetnék bizonyos meghatározott helyeken, egy adott időben valaki, akinek a mindenek tudója jól ismeri a meghatározásait, amelyekkel tudniillik létezésekor rendelkeznek, ám ez az ember a valóságban mégsem létezik; Ahasvérus, az örök zsidó, minden országban, ahová elvándorolt, minden időben, amely- [END-p126] ben állítólag élt, kétségtelenül lehetséges ember. Remélhetőleg senki sem fogja úgy érteni, hogy a valahol és valamikor csak akkor elégséges ismerve a létezésnek, ha a dolog valóban ott, vagy valóban akkor van, hiszen aki így érti, azt követelné, hogy már eleve ismerjük el azt, amit egy alkalmas ismerv segítségével föl kívánunk tárni a dologról.

¹ Lásd: Christian Wolff: *Philosophia prima, sive Ontologia*, 174. §, illetve *Vernünfftige Gedanken von der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*. Halle, 1720, 14. §-AA.

² Vö. Baumgarten: *Metaphysica*, 55. § - AA.

Második elmélkedés

A BELSŐ LEHETŐSÉGRŐL, HA TUDNILLIK VALAMILYEN LÉTEZÉST
ELŐFELTÉTELEZ

1. A lehetőség fogalmát illetően szükséges megkülönböztetés

Minden, ami ellentmond önmagának, belsőleg lehetetlen. Ez igaz tétel, még ha itt nem feszegetjük is, hogy igazi meghatározás-e. De az világos, hogy ennél az ellentmondásnál valaminek valamivel logikai ellentmondásban kell állnia, azaz ugyanazt kell tagadnia, amit ugyanabban ugyanakkor állít is. A lehetetlen esetében még Crusius úr szerint is – aki ennek az összetűzésnek a forrását nem pusztán valamilyen belső ellentmondásba helyezi, hanem úgy gondolja, azt általában az értelem észleli valamilyen, a természetéből adódóan rá jellemző törvénynek megfelelően – mindig összekapcsolódásról van szó: valami, amit tételezünk, összekapcsolódik valamivel, ami ugyanakkor meg is szünteti a tételezést. Az effajta ellentmondás az elgondolhatatlanságból és lehetetlenségből fakad, s a formát érinti; az anyag pedig, ami ebben adott, s az összetűzés tárgya, önmagában valami, s elgondolható. Egy háromszög, mely négyszögletes volna, teljességgel lehetetlen. Ám önmagában a háromszög is és valami négyszögletes is: valami. Ez a lehetetlenség csakis valami elgondolható és egy másik elgondolható közötti logikai vonatkozásokon alapszik, s az egyik nem lehet a másiknak az ismerve. Éppígy meg kell különböztetnünk az ellenmondás tételének segítségével minden lehetőségben azt a valamit, amit elgondolunk, illetve ennek azzal való azonosságát, amit vele együtt gondolunk el. Egy háromszög, amelynek egyik szöge derékszög, önmagában lehetséges. A háromszög, csakúgy, mint a derékszög, ennek a lehetségesnek *datumai*, avagy az, ami az anyagát alkotja, az egyiknek a másikkal való megegyezése az [END-p127] ellentmondás tétele szerint pedig a lehetőség formai vonatkozása. Ez utóbbit a lehetőség logikai vetületének is nevezem, mivel a predikátumoknak a szubjektumaikkal való összevetése az igazság szabályai szerint nem egyéb, mint valamilyen logikai vonatkozás, a valamit pedig, vagyis azt, amiről szó van ebben a megegyezésben, a lehetőség reális vetületének. Egyébiránt fölhívom a figyelmet arra, hogy mindig csakis a belső lehetőségről vagy lehetetlenségről lesz szó, vagyis arról a fajtáról, amelyet teljességgel és feltétlenül így nevezünk.

2. Minden dolog belső lehetősége előfeltételez valamiféle létezés.

Az alább következőkből egyértelműen megállapítható, hogy nemcsak akkor szűnik meg a

lehetőség, ha valamilyen belső ellentmondásba botlunk, ami a belső lehetetlenség logikai kritériuma, hanem akkor is, ha nincsen, ami a gondolkodás anyaga lehetne, ha nincs *datum*, amit elgondolhatnánk. Hiszen akkor nincs adva semmi elgondolható; ám minden lehetséges olyasvalami, ami elgondolható, s amit megillet a logikai vonatkozás az ellentmondás elve szerint.

Nos tehát, ha minden létezőt megszüntetünk, akkor nincsen semmi eleve tételezett, akkor egyáltalán semmi sem adott, nincs anyag valami elgondolhatóhoz, s minden lehetőség teljesen elvész. Persze nincs belső ellentmondás abban, ha minden létezőt tagadunk. Ehhez ugyanis arra lenne szükség, hogy valamit tételezzünk, s ugyanakkor szüntessük is meg, ám mivel itt semmit sem tételeztünk, ezért nyilvánvalóan nem mondhatjuk, hogy e megszüntetés belső ellentmondást tartalmazna. Ám az ellentmondás, hogy valamilyen lehetőség van, de semmi sincs, ami valóságos volna: mert ha semmi sem létezik, akkor semmi sem adott, ami elgondolható lenne, s ellentmond magának az, aki mégis azt óhajtja, hogy valami lehetséges legyen. A létezés fogalmának elemzésekor megértettük, hogy a lét avagy a tételezettség – ha e szavakat nem a predikátumok és a szubjektumok közti vonatkozások kifejezésére használjuk – egészen pontosan ugyanazt jelentik, mint a létezés. Ha tehát azt mondjuk, semmi sem létezik, ez pontosan azt jelenti: egyáltalán nincs semmi; s nyilvánvalóan ellentmondás ezt figyelmen kívül hagyva hozzáfűzni, hogy van valami lehetséges. [END-p128]

3. Teljességgel lehetetlen, hogy semmi se létezzék.

Ami által általában minden lehetőség megsemmisítődik, az teljességgel lehetetlen. E kifejezések ugyanis ugyanazt jelentik. Mármost először is azáltal, ami önmagának ellentmond, megsemmisítődik minden lehetőség formai kritériuma, nevezetesen az, hogy összhangban áll az ellentmondás tételével – ezért az, ami önmagában véve ellentmondó, teljességgel lehetetlen. Ez azonban nem az az eset, amikor minden létezés teljes privációját kell tekintetbe vennünk. Abban ugyanis, amint már bebizonyítottuk, nem rejlik belső ellentmondás. Csakhogy ami által minden lehetségeshez megsemmisítődnek az anyagi feltételek és a *datumok*, azáltal egyben tagadunk minden lehetőséget is. S ha ez minden létezés megsemmisítése által történik meg, tehát úgy, ha minden létezőt tagadunk, megsemmisítődik minden lehetőség is. Ennélfogva teljességgel lehetetlen, hogy semmi se létezzék.

4. Minden lehetőség valami valóságosban adott: vagy benne magában, meghatározásként, vagy pedig általa, következményként.

Azt kell megmutatni minden lehetőségről általában és mindegyikről külön-külön, hogy valami valóságos – legyen az egy vagy több dolog – előfeltételez. Mármost a lehetőségek és a valamely létező közti viszony kétféle lehet. Vagy csak akkor gondolható el a lehetséges, ha ő maga valóságos, s ekkor a lehetőség a valóságosban meghatározásként adott; vagy pedig – megint: ő maga – azért lehetséges, mert más valami valóságos, azaz belső lehetősége egy másik létezés által, következményként adott. Az ezt megvilágító példákat később lesz módunkban megadni. Mindenekelőtt ama szubjektum természetét kell megvizsgálunk, amely egyedül alkalmas e vizsgálódásban példaként szolgálni. Jelenleg csak annyit jegyzek meg, hogy ama valóságosan létezőt, amely mint ok révén más dolgok belső lehetősége adott, emez abszolút lehetőség első reális okának nevezem – miként az ellentmondás tételét ugyanezen abszolút lehetőség első logikai okának, mert az e tétellel való azonosságban rejlik a lehetőség formai feltétele –, minthogy az nyújtja az anyagot és az adatokat ahhoz, amit elgondolhatunk. [END-p129]

Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy az olyan jellegű tételek, amelyenek e vizsgálódásban előfordulnak, még némi magyarázatra szorulnak, hogy olyan világossá váljanak, ami nyilvánvalóvá válásukhoz szükségeltetik. Ám magának a tárgynak az olyannyira elvont természete a fölvilágosítás minden kísérlete elé akadályokat állít, ugyanúgy, amint a látás mikroszkóp segítségével végrehajtott mesterfogásai a nagyítással alkalmassá teszik ugyan a vizsgálandó tárgy képének igen kicsi részeit megkülönböztetni, de ugyanilyen mértékben csökkentik is az összbenyomás élességét és életszerűségét. Ugyanakkor maguknak a belső lehetőségeknek alapot biztosító létezés gondolatát a tölem telhető legnagyobb pontossággal igyekszem az egészséges értelem közönséges fogalmaihoz közelíteni.

Belátják olvasóim, hogy egy tüzes test, egy ravasz ember vagy valami ezekhez hasonló lehetséges, s ha én a belső lehetőségnél nem igényelek többet, akkor egyáltalán nem találják majd fontosnak, hogy egy test vagy tűz stb. mint ehhez a lehetőséghez szükséges *datum* létezzék, hiszen elgondolhatók, s ez elegendő. Ám a „tüzes” predikátum és a „test” szubjektum megegyezése az ellentmondás alapján magukban e fogalmakban rejlik, legyenek ezek akár valóságos, akár pusztán lehetséges dolgok. Azt is megengedem, hogy sem a tűznek, sem a testnek nem kell valós dolognak lennie, ugyanakkor egy tüzes test belsőleg lehetséges. Csakhogy továbbmegyek, s azt kérdezem: lehetséges-e hát a test önmagában? Mivel nem szabad tapasztalatokra hivatkozniok, fel fogják sorolni a lehetőségéhez szükséges adatokat,

nevezetesen a kiterjedést, áthatolhatatlanságot, erőt és ki tudja, mit még, s hozzáteszik: ebben semmi belső ellentmondás nem rejlik. Még ezt is elismerem, ám arról számat kell adniok, mi joggal teszik föl oly könnyedén adottként a kiterjedés fogalmát? Hiszen feltéve, hogy nem jelent semmit, akkor a test lehetősége, amit Önök annak mondtak, szemfényvesztés. Ugyancsak igen helytelen volna eme *datumok* végett a tapasztalatra hivatkozniok, ugyanis éppen az most a kérdés, hogy fennáll-e a tüzes test belső lehetősége, ha semmi sem létezik. Feltételezve, hogy ezek után a kiterjedés fogalmát nem tudják már egyszerűbb adatokra hasogatni, hogy kimutassák, semmi ellentmondást sem tartalmaz, miképp végül is szükségszerűen el kell jutniuk valamihez, aminek a lehetősége nem szétdarabolható; így hát az itt a kérdés, vajon a tér és kiterjedés üres szavak-e, vagy pedig [END-p130] jelölnek valamit. Az ellentmondás hiánya ebből a szempontból nem dönt el semmit; hiszen egy üres szó sohasem jelöl valami ellentmondásosot. Ha a tér nem létezik, vagy legalábbis nem adott következményként valami létező által, akkor a „tér” szó nem jelent semmit. Ameddig még az ellentmondás tétele alapján ragaszkodnak a lehetőségekhez, addig arra támaszkodnak, ami az Önök számára a dolgokban elgondolhatóként adott, s az e logikai szabály szerinti összekapcsolódást vizsgálják – ám végül ha átgondolják, miként is adott mindez, sohasem hivatkozhatnak másra, mint valamilyen létezésre. Azonban várjunk még e vizsgálódások folytatásával. Maga az alkalmazás teszi a fogalmat megragadhatóbbá, s ezt anélkül, hogy felülmúlnánk önmagunkat, aligha vagyunk képesek önmagában megvilágítani, hiszen arról magáról van szó, ami az elgondolhatónak első okául szolgál.

Harmadik elmélkedés

A TELJESSÉGGEL SZÜKSÉGSZERŰ LÉTEZÉSRŐL

1. Az abszolút szükségszerű létezés jogalma általában

Teljességgel szükségszerű az, aminek az ellentéte önmagában lehetetlen. Ez kétségtelenül helyes nominális meghatározás. Ha azonban azt kérdelem: min múlik az, hogy egy dolog nemléte teljességgel lehetetlen? – akkor az, amit keresek, a reális meghatározás, s célunk szempontjából egyedül ez lehet valamennyire is hasznunkra. A lehetséges dolgok tulajdonságaiban rejlő belső szükségszerűségekre vonatkozó fogalmaink, bármifélek legyenek is, arra futnak ki, hogy az ellentét ellentmond önmagának. Csakhogy ha egy teljességgel szükségszerű létezésről van szó, akkor aligha járnánk eredménnyel, ha a nevezett ismérv segítségével igyekeznénk megérteni valamit erről a létezésről. A létezés egyáltalán nem predikátum, s a létezés megszüntetése nem valamilyen predikátum tagadása, ami által

megsemmisülne valami egy dologban, s ezáltal belső ellentmondás keletkeznék. Egy létező dolog megszüntetése mindannak a teljes tagadása, ami létezésével egyszerűen vagy abszolút módon tételeztetett. A valami lehetségesnek tekintett dolog és a predikátumai közötti logikai kapcsolatok mindazonáltal megmaradnak. Csakhogy ezek egészen mások, mint a dolog tételezése az összes predikátumával egyetemben, márpedig ebben áll a létezése. A nem-lét által tehát nem ugyanazt szüntetjük meg, ami a dologban tételeztetik, hanem valami mást, következésképp ebben soha nincsen ellentmondás. E mű utolsó vizsgálódásában világosan kifejtve mindezt meggyőzőbben megmutatjuk majd, amikor azt vizsgáljuk meg, miért is képtelen elgondolás az, ha valaki úgy véli, hogy az ellentmondás tétele alapján megragadhatja az abszolút szükségszerű létezését. Mindeközben a pusztán lehetséges fogalmak predikátumaiban rejlő szükségszerűséget logikai szükségszerűségnek nevezhetjük. Egyedül annak szükségszerűsége, aminek fő okát kutatom, nevezetesen a létezés szükségszerűsége az abszolút reális szükségszerűség. Először úgy találom: amit mindenképpen semminek és lehetetlennek kell tekintenem, annak minden elgondolható el kellene törölnie. Hiszen ha maradna még valami, amit elgondolhatnánk, akkor nem lenne teljességgel elgondolhatatlan és teljességgel lehetetlen.

Ha most egy kicsit eltöprengek, miért is teljességgel semmi és lehetetlen az, ami önmagának ellentmond, akkor rájövök: azért, mert azáltal, hogy megsemmisítjük az ellentmondás tételét, minden elgondolható végső logikai okát, minden lehetőség eltűnik, és nem marad semmi elgondolható. Ebből pedig arra következtetek, hogy ha általában minden létezését megszüntetjük, s ezzel megszűnik minden elgondolható végső reális oka, egyúttal minden lehetőség is semmivé foszlik, és nem marad semmi, amit elgondolhatnánk. Akkor lehet tehát valami, vagy akkor teljességgel szükségszerű, ha az ellentéte által minden elgondolható formai kritériuma semmivé válik, azaz ha ellentmond önmagának, vagy pedig akkor is, ha nemlétezése minden elgondolható materiális kritériumát s az összes szükséges adatot megsemmisíti. Az első eset úgyszólván sohasem fordul elő a létezésnél, s mivel nem lehetséges harmadik, így vagy csalóka és hamis fogalom a teljességgel szükségszerű létezés fogalma, vagy pedig azon kell nyugodnia, hogy egy dolog nemléte egyben a minden elgondolhatóhoz szükséges adatok tagadása is. Hogy azonban a szóban forgó fogalom nem kitalálás, hanem valami valóságos, azt a következő módon világítjuk meg. [END-p132]

2. Létezik valamilyen teljességgel szükségszerű lény.

Minden lehetőség valami valóságosat előfeltételez, amelyben és ami által minden

elgondolható adott. Tehát van egy bizonyos valóság, amelynek megszüntetése az összes belső lehetőséget is megszüntetné. Azonban az, aminek a megszüntetése vagy tagadása minden lehetőséget lerombol, teljességgel szükségszerű. Következésképp létezik valami, éspedig abszolút szükségszerű módon. Idáig világos, hogy egy vagy több dolog létezése minden lehetőségnek alapjául szolgál, s hogy ez a létezés önmagában szükségszerű. Ebből könnyedén eljuthatunk az esetlegesség fogalmához. A szó szerinti meghatározás értelmében az esetleges, aminek az ellenkezője is lehetséges. Ám ha a dologból adódó meghatározást is meg akarjuk lelni, akkor a következő módon kell különbségeket tenni. Logikai értelemben egy szubjektumban predikátumként az az esetleges, aminek az ellentéte nem mond ellent a szubjektumnak. Példának okáért egy háromszögnél esetleges, hogy derékszögű-e. Ez az esetlegesség csakis a predikátumoknak szubjektumaikhoz fűződő kapcsolatában rejlik, és passzív, mivel a „van” egyáltalán nem predikátum, s nem is alkalmazható a létezésre. Ezzel szemben reális értelemben az esetleges, aminek nemléte elgondolható, azaz aminek megszüntetése nem szünteti meg minden elgondolhatót. Ha tehát a dolgok belső lehetősége nem előfeltételez bizonyos létezést, akkor ez a létezés esetleges, mert az ellentéte nem szünteti meg a lehetőséget. Avagy: ilyen az a létezés, amely által nem adott minden elgondolhatóhoz az is, ami az anyagát illeti, amely nélkül tehát még valami elgondolható, azaz lehetséges az, aminek ellenkezője reális értelemben lehetséges, és ez ugyanebben az értelemben esetleges is.

3. A szükségszerű lény egy.

Mivel a szükségszerű lény foglalja magában minden más lehetőség végső reális okát, így minden egyes más dolog csak akkor lesz lehetséges, ha a szükségszerű lény mint ok révén adott. Tehát minden egyéb dolog csak a szükségszerű lény következményeként fordulhat elő, vagyis minden egyéb dolog lehetősége és létezése tőle [END-p133] függ. Azonban ami maga másvalamitől függ, nem tartalmazza minden lehetőség végső reális okát, következésképp nem teljességgel szükségszerű. Ennélfogva nem lehet több dolog abszolút szükségszerű. Tételezzük azt, hogy A az egyik szükségszerű lény, B pedig a másik. Így – a meghatározás szerint – B csak akkor lehetséges, ha egy másik ok, A révén adott, annak következményeként. Mivel azonban az előfeltételezés szerint B maga is szükségszerű, így a lehetősége benne magában adott, predikátumként, s nem egy másik lény következményeként, a fentiek szerint azonban mégiscsak következményként adott, ami ellentmond önmagának.

4. A szükségszerű lény egyszerű.

Hogy a sok szubsztanciából összetett lény nem lehet teljességgel szükségszerű, az a következőképpen válik világossá. Tételezzük fel, hogy részei közül csak az egyik teljességgel szükségszerű, így a többi összességében csak e rész következményeként válik lehetségessé, s nem egyenrangú részként tartozik hozzá. Gondolják el, ha több része, illetve az összes szükségszerű lenne, az ellentmondana az előzőknek. Nem marad más hátra, minthogy külön-külön minden egyes rész esetlegesen, együtt azonban teljességgel szükségszerűen létezzék. Csakhogy ez lehetetlen, mivel szubsztanciák egy halmazát létezése tekintetében nem illethet meg több szükségszerűség, mint amennyi a halmaz részeit, s mivel ezeket egyáltalán nem illeti szükségszerűség, hanem esetleges a létezésük, ezért az egész létezése is csak esetleges volna. Ha azt hinnénk, hogy a szükségszerű lény definíciójára hivatkozva azt mondhatjuk: egy ilyen halmaz minden része tartalmazza néhány belső lehetőség végső adatait, az egészben együtt pedig adott minden lehetőség, akkor homályos módon valami egészen nagy képtelenséget adnánk elő. Hiszen ha a belső lehetőséget úgy gondoljuk el, hogy némelyiket megszüntethetjük, de úgy, hogy egyébként ami más részek által még elgondolhatóként adott, az megmarad, akkor azt kellene képzelnünk, hogy önmagában lehetséges a belső lehetőség tagadása vagy megszüntetése. Azonban teljes mértékben elgondolhatatlan és ellentmondó, hogy valami semmi legyen, amivel ennyit akarok mondani: valamely belső lehetőség [END-p134] megszüntetése minden elgondolható megsemmisítése, amiből kitűnik, hogy a *datum*oknak minden elgondolhatóhoz abban a dologban kell adottaknak lenniük, amelynek megszüntetése minden lehetőség ellentéte is; tehát ami egy belső lehetőség végső okát tartalmazza, az egyáltalán az összesnek a végső okát tartalmazza: ez az ok tehát nem lehet szétosztva különféle szubsztanciák között.

5. A szükségszerű lény megváltoztathatatlan és örök.

Mivel az összes többihez hasonlóan még a saját maga lehetősége is előfeltételezi eme létezését, így a szükségszerű lény egzisztenciájának semmilyen más módja sem lehetséges, ami annyit jelent: a szükségszerű lény nem létezhet többféle módon. Nevezetesen minden, ami van, általánosan meghatározott, s mivel ez a lény csakis azért lehetséges, mert létezik, így bármiféle lehetőségéről is csak akkor van szó, ha a lény csakugyan létezik: semmilyen más módon nem lehetséges tehát, mint ahogy valójában van. Tehát nem határozható meg más módon, nem megváltoztatható. A nemléte teljességgel lehetetlen, ennél fogva lehetetlen az eredete és a pusztulása is, tehát örök.

6. A szükségszerű lény tartalmazza a legfőbb realitást.

Mivel a szükségszerű lényben minden lehetőség *datumait* meg kell lelnünk, vagy annak meghatározásaiként, vagy pedig olyan következményekként, amelyek általa mint első reális ok által adottak, így azt látjuk, hogy valamilyen módon minden realitást megragad. De éppen ezek a meghatározások, melyeknek köszönhetően e lény minden lehetséges realitás legfőbb oka, tételezik benne magában a reális tulajdonságok legnagyobb fokát, melyet csak valamely dolog tartalmazhat. Tehát mivel egy ilyen lény minden lehetséges legreálisabbika, mivel minden más is csak általa lehetséges, ezért ezt nem úgy kell értenünk, hogy minden lehetséges realitás a meghatározásai közé tartozik. Ez a fogalmak összekeverése, ami eleddig rendkívüli mértékben uralkodott. Minden realitást megkülönböztetés nélkül tulajdonítunk predikátumként Istennek avagy a szükségszerű lénynek, s [END-p135] nem vesszük észre, hogy egyetlen szubjektumban sem fordulhatnak elő soha egymás mellett meghatározásokként. A test áthatolhatatlansága, a kiterjedés stb. nem lehetnek olyasminek a tulajdonságai, ami értelemmel és akarattal bír. Hiábavalóság is kibúvót keresni abban, hogy az említett minőségeket nem tartjuk igazi realitásoknak. Egy test taszítása vagy a kohézió ereje minden kétséget kizáróan valami igazán pozitív. Ugyanígy az egy szellem érzeiteiben jelentkező fájdalom szintén sohasem pusztán veszteség. Egy téves gondolat igazolt látszólag egy ilyen elképzelést, amely így hangzik: realitás és realitás sohasem mond egymásnak ellent, mivel mindkettő valódi állítás; ezért egy szubjektumban sem mondanak egymásnak ellent. Még ha megengedem is, hogy itt nincs logikai összetűzés, a reális ellentmondás ezáltal még nem szűnt meg. Ez mindig jelen van, ha valami okként valami másnak a következményét reális ellentét által megsemmisíti. Egy test valamely irányba ható hajtóereje és az ellenkező irányba ható, ugyanilyen erejű nekikészülés nem áll ellentmondásban egymással. E kettő egyazon testben egyidejűleg valóban lehetséges. Csakhogy az egyik megsemmisíti a másikból származó reális következményt, s mivel egyébként mindkettő következménye valódi mozgás volna, így most a kettő együttesen egy szubjektumban nulla, azaz e két ellentétesen ható hajtóerő következménye a nyugalom. A nyugalom azonban kétségtelenül lehetséges, amiből láthatjuk, hogy a reális ellentmondás valami egészen más, mint a logikai, s más, mint az ellentét; hiszen az, ami ez utóbbiból következik, teljességgel lehetetlen. Nos, a legreálisabb lényben azonban a saját meghatározásait illetően nem lehet reális ellentmondás vagy pozitív ellentét, mert ennek következménye valamilyen veszteség vagy hiány lenne, ami ellentmond e lény legmagasabb fokú realitásának, s ha az összes realitás meghatározásként volna meg benne,

akkor ilyen ellentmondásnak kellene létrejönnie, s akkor nem lehetnének együtt jelen predikátumokként benne: tehát mivel mégis mindannyian általa adottak, ezért vagy a meghatározásai, vagy pedig a következményei közé fognak tartozni.

Már első pillantásra úgy tűnhet: mivel a szükségszerű lény minden más lehetőség végső reális okát tartalmazza, magában kellene foglalnia a dolgok lényegében rejlő hiányok és tagadások okát is: ez, ha megengednénk, arra engedne következtetni, hogy predikátumai között negációknak is lenniük kell, nem állna többé, hogy csakis realitás van közöttük. Ám vegyük csak szemügyre a lény egyszer már meghatározott fogalmát. Létezésében saját tulajdon lehetősége eredendően adott. Mármost abból, hogy más lehetőségek azok, melyeknek reális okát tartalmazza, az ellentmondás tétele szerint az következik, hogy nincs közöttük magának a legreálisabb lénynek a lehetősége, és ezért kell olyan lehetőségeknek lenniük, amelyek tagadásokat és hiányokat tartalmaznak.

Tehát minden más dolog lehetősége abban a tekintetben, ami bennük reális, a szükségszerű lényen mint reális okon alapszik, a hiányok azonban, mivel azok más dolgok, s nem maga az eredendő lény, logikai okon nyugszanak. A test lehetősége, amennyiben kiterjedéssel, erővel stb. bír, minden lény legfelsőbbikében leli megalapozását; amennyiben híján van a gondolkodás képességének, az ellentmondás tétele alapján ez a negáció benne magában rejlik.

Valóban, a tagadások önmagukban nem valamik, vagy nem elgondolhatók – ezt a következő módon érthetjük könnyedén meg. Tételezzenek csakis negációkat, így egyáltalán nem adott semmi, s nincs valami, ami elgondolható lenne. A tagadások tehát csak a szembenálló tételezések révén gondolhatók el, avagy sokkal inkább: lehetségesek olyan tételezések, melyek maguk nem a legnagyobb tételezések. S idetartoznak – az identitás tétele szerint – maguk a tagadások. Könnyen észrevehető az is, hogy a más dolgok lehetőségében fellelhető tagadások (mert nem pozitívak) nem reális okot, hanem csupán logikai okot előfeltételeznek.

Negyedik elmélkedés

ÉRV ISTEN LÉTEZÉSÉNEK BIZONYÍTÁSÁRA

1. A szükségszerű lény: szellem.

Főntebb már bebizonyítottuk, hogy a szükségszerű lény egyszerű szubsztancia, illetve hogy nemcsak az összes többi realitás mint ok által adott, hanem a legnagyobb realitás is megilleti, amelyet egy lény meghatározásként tartalmazhat. Mármost többféle módon bizonyíthatjuk, hogy ezek közé tartoznak az értelem és az akarat tulajdonságai [END-p137] is. Hiszen először

is: mivel mindkettő valódi realitás, és mindkettő megfér a lehetséges legnagyobb realitással egy dologban, s ez utóbbit az értelem közvetlen ítélete által helybenhagyni kényszerítve érezzük magunkat, még ha nem is áll módunkban olyan egyértelművé tenni, amint azt a logikailag tökéletes bizonyítás megkívánja.

Másrészt egy szellem tulajdonságai, az értelem és az akarat abból a fajtából valók, hogy nem tudunk elgondolni olyan realitást, amelyik e kettő híján egy lény számára olyan pótléket nyújtana, amely hiányukkal egyenértékű lenne. S mivel ezek azok a tulajdonságok, amelyek a realitás legmagasabb fokára képesek, ám ugyanakkor a lehetséges realitások közé tartoznak, ezért a szükségszerű lény mint ok által az értelemnek és az akaratnak, valamint a szellemi természet összes realitásának lehetségesnek kellene lenniük más lényekben, mely tulajdonságokat ugyanakkor magában a szükségszerű lényben meghatározásként nem találunk meg. A következmény tehát nagyobb lenne magánál az oknál. Az ugyanis bizonyos, hogy ha magának a legmagasabb lénynek nincs értelme és akarata, minden más, ami általa e tulajdonságokkal felruházottként tételeztetnék, eltekintve attól, hogy függő helyzetben volna, és a hatalom stb. némely egyéb hiányosságai is megvolnának benne, éppen e legmagasabb fokú tulajdonságok tekintetében kellene a legfőbb lényt realitásban fölülmúlnia. S mivel a következmény nem múlhatja fölül az okot, ezért az értelemnek és akaratnak meg kell lennie tulajdonságként a szükségszerű egyszerű szubsztanciában, azaz: ez a szubsztancia szellem.

Harmadrészt a rend, a szépség, a tökéletesség mindenben, ami lehetséges, egy olyan lényt előfeltételez, amelynek vagy a tulajdonságain alapszanak ezek az összefüggések, vagy legalábbis amely lény mint fő ok által lehetségesek e dolgok ezek szerint a viszonyok szerint. Mármost a szükségszerű lény a megfelelő reális oka mindennek, ami rajta kívül lehetséges, következésképpen megtalálhatók benne azok a tulajdonságok is, amelyek által e viszonyok szerint rajta kívül akármi valóságossá válhat. Ám úgy tűnik, hogy a külső lehetőség, a rend, a szépség és a tökéletesség oka nem elegendő, ha nem előfeltételezünk az értelemnek megfelelő akaratot is. Tehát e tulajdonságok meg kell, hogy illessék a legfőbb lényt.

Mindenki felismeri, hogy – a növények és fák létrehozásának minden okát figyelmen kívül hagyva – a szabályos virágok, fasorok [END-p138] csakis egy értelem által (amely őket megtervezi) és egy akarat által (amely e tervet végrehajtja) lehetségesek. Minden hatalom vagy teremtőerő csakúgy, mint a lehetőség összes *datuma*, valamilyen értelem nélkül nem elégséges ahhoz, hogy az ilyen rend lehetőségét tökéletessé tegye.

Az itt felsorolt okok egyikéből vagy mindegyikből együttesen levezethető az a bizonyítás, hogy a szükségszerű lénynek akarattal és értelemmel kell bírnia, tehát hogy szellemnek kell lennie. Én magam meglegszem pusztán annyival, hogy az érvelést teljessé tegyem. Formális

bizonyítást nem áll szándékomban kifejtteni.

2. Ez a lény isten.

Létezik valami, ami teljességgel szükségszerű. E valami lényét tekintve egy, szubsztanciájában egyszerű, természete szerint szellem, tartamában örök, állapotában megváltozhatatlan, minden lehetséges és valóságos tekintetében önmagának teljesen elégséges. Ez a valami egy Isten. E helyütt nem adok határozott definíciót Isten fogalmáról. Akkor kellene ezt megtennem, ha tárgyammat szisztematikusan kívánnám vizsgálni. Amit most nyújtok, olyan analízis kíván lenni, amely által tanok formális fölépítésében tehetünk szert jártasságra. Mindeközben az Istenség fogalmának definícióját úgy állapíthatjuk meg, ahogyan jónak tartjuk, ámbár biztos vagyok abban, hogy az a lény, amelynek létezését éppen most bizonyítottuk be, pontosan az az isteni lény, amelynek megkülönböztető jegyeit így vagy úgy a legrövidebb megnevezéssel foglaljuk össze.

3. Megjegyzés

Mivel a harmadik vizsgálódásból semmi más nem derül ki, mint hogy minden realitásnak vagy a szükségszerű lényben kell adottnak lennie meghatározásként, vagy pedig általa okként, ezért mindeddig eldöntetlen maradna, hogy az értelem és az akarat tulajdonságai a legfőbb lényben mint benne foglaltatott meghatározások vannak-e jelen, vagy pedig pusztán az általa más dolgokban megjelenő követ- [END-p139] kezmenyekként kell tekintenünk azokat. Ha ez utóbbi állna fenn, akkor minden vonás ellenére, amely emez őseredeti lényből létezésének elégségességéből, egységéből és függetlenségéből mint valami nagyszabású okból tűnik elő, a természete mégis messze elmaradna attól, amire gondolnunk kell, ha valamiféle Istent gondolunk el. Hiszen az megismerés és elhatározás nélkül más dolgoknak, sőt más szellemeknek vak szükségszerűséggel lenne oka, és semmiben sem különböznék némely régi bölcsék örök sorsától, csak annyiban, hogy érthetőbben lenne körülírva. Ez az az ok, amely miatt bármely tanfogalomban különösen figyelniük kell eme körülményre, s ezért nem is hagyhattuk ezt figyelmen kívül.

Alapos okom van arra, hogy a bizonyításom során eddig előadottakkal összefüggésben sehol sem említettem a „tökéletesség” kifejezést. Nem mintha azt gondolnám, hogy az összes realitás már eleve a teljes tökéletesség, vagy pedig hogy azt az Eggyel való legnagyobb összhang alkotná. Fontos indokaim vannak, hogy ettől a sokan mások szerint bevett ítélettől nagymértékben eltérjek. Miután hosszú időt töltöttem a tökéletesség fogalmának szokás

szerinti, illetve kiváltképpen gondos vizsgálatával, arra jöttem rá, hogy az e fogalomról alkotott pontosabb ismeretben igen sok minden rejlik, ami egy szellem természetét, kinek-kinek saját egyéni érzését s még a gyakorlati világbölcselet első fogalmait is tisztázni képes.

Fölsímtem, hogy a tökéletesség fogalma ugyan néhány esetben, a minden nyelvben előforduló bizonytalanságok szerint – meglehetősen nagy mértékben – eltér sajátosság értelmétől, de jelentésében, amelyre még a legnagyobb eltérések esetén is elsősorban mindenki ügyel, mindig olyan lényre való vonatkozást előfeltételez, amely megismeréssel és vágygal bír. Mivel túlságosan messzire vezetett volna Isten és a benne lakozó realitás bizonyítását egészen eddig a vonatkozásig elvinni – bár annak segítségével, ami alapul szolgál, igenis megtehető lett volna –, úgy találtam, emez értekezés céljának nem felel meg, ha e fogalom bevonásával alkalmat adok a túlságos terjengősségre. [END-p140]

4. Berekesztés

A fenti módon levezetett bizonyítás után bárki könnyedén levonhatja az alábbi, nyilvánvaló következtetéseket: én, aki gondolkodom, nem vagyok ilyen teljességgel szükségszerű lény, hiszen nem én vagyok minden realitás oka, megváltoztatható vagyok; egyetlen más lény sem ilyen természetű, amelynek nemléte lehetséges, azaz amelynek megszüntetése nem szüntet meg egyidejűleg minden lehetőséget; egyetlen megváltoztatható dolog – vagyis amiben korlátok vannak –, tehát a világ sem ilyen természetű: a világ nem az istenség akcidente, mert benne ellentmondás, hiány, változékonyság, vagyis egy istenség meghatározásainak az összes ellentettje megtalálható; Isten nem az egyetlen szubsztancia, amelyik létezik, de az összes többi tőle függ stb.

Most csak a következő megjegyzést teszem. Isten létezésének bizonyító érve, amellyel élünk, tulajdonképpen arra épül, hogy valami lehetséges. Ez olyan bizonyítás, amely tökéletesen *a priori* elvégezhető. Nem előfeltételezzük sem az én egzisztenciámat, sem más egyéb szellemekét, sem a testi világot. Valóban az abszolút szükségszerűség belső jellemzőiből merítettük. Ily módon e lény létezését abból ismerjük fel, ami az abszolút szükségszerűségét alkotja, tehát tisztán genetikusan járunk el.

Az olyan bizonyítások közül, melyek egyébként szándékuk szerint e lény okozataiból óhajtanak létezésére mint ok létezésére következtetni, egyik sem képes soha e szükségszerűség természetét érthetővé tenni, ha mégoly szigorúan vennék is sorba a lépéseket (amire nem is képesek). Pusztán abból, hogy valami teljességgel szükségszerűen létezik, lehetséges, hogy valami másnak az első oka legyen, de abból, hogy valami első, azaz

független ok, csak annyi következik, hogy ha vannak okozatok, akkor oknak is léteznie kell, de az nem, hogy teljességgel szükségszerű módon kell léteznie.

Mármost mivel a magasztalt érvből kitetszik, hogy más dolgok lényege és minden lehetőség realitása ezen a lényen alapul, amelyben az értelem és az akarat legfelsőbb foka, ami a lehető legnagyobb ok, meglehető, s mivel egy ilyen lényben mindennek a lehető legnagyobb harmóniában kell lennie, így ebből már előre úgy lehet vélekedni, hogy ha egy akarat mindig előfeltételezi magának a dolognak a belső lehetőségét, akkor a lehetőség oka, azaz Isten lényege a [END-p141] legnagyobb összhangban lesz az akaratával; nem mintha Isten az akarata révén lenne a belső lehetőség oka, hanem mert ugyanaz a végtelen természet, amely okként vonatkozik a dolgok lényegére, ugyanakkor a legfőbb vágyként vonatkozik az általa adott legnagyobb következményekre, s ez utóbbi vonatkozás csak az előbbi előfeltételezése révén lehet gyümölcsöző. Tehát maguknak a dolgoknak az isteni természet révén adott lehetőségei lesznek összhangban az ő nagy vágyával. De ebben az összhangban a jó és a tökéletesség érvényes. S mivel összhangban állnak, így magukban a dolgok lehetőségeiben is egység, harmónia és rend lesz található.

Ha azonban azon dolgok lényeges tulajdonságainak érett megítélése révén, amelyekről tapasztalás útján szereztünk tudomást, belső lehetőségük szükségszerű meghatározásai között egységet találunk a sokféleségben és jól összeilleszthetőséget a különállóban, akkor a megismerés *a posteriori* útján az összes lehetőség egyetlen princípiumára következtethetünk vissza, végül a teljességgel szükségszerű létezés ugyanazon alapfogalmánál találjuk magunkat, amelyekből az út elején *a priori* kiindultunk. Most pedig célunk arra irányul, hogy lássuk, vajon magában a dolgok belső lehetőségében van-e rend és harmónia, és van-e ebben a mérhetetlen sokféleségben egység, hogy ebből megítélhessük, maguknak a dolgoknak a lényege elismer-e valamilyen legfőbb közös okot. [END-p142]

forrás: Immanuel Kant. „Isten léte demonstrációjának egyetlen lehetséges bizonyítási alapjáról” Első fejezet. in Kant, I., *Prekritikai írások*. ford. Mesterházi M. et al. (Budapest: Osiris, 2003), 119-142.